

nr 26 skrypty belfra

Dolnośląski Ośrodek
Doskonalenia
Nauczycieli
we Wrocławiu
Filie w Jeleniej
Górze, Legnicy,
Wałbrzychu

Małgorzata Lubańska

Koncepcje inteligencji, modele zdolności.
Kilka refleksji na temat wspierania
ucznia zdolnego

Wprowadzony w XIX wieku termin *inteligencja*¹ oznaczał pierwotnie zdolność człowieka do przystosowywania się do zmieniających się warunków i był związany z nową wówczas koncepcją ewolucyjną Karola Darwina, która zakładała postrzeganie człowieka jako osobnika potrafiącego dostosować się do nowych, nieznanych mu wcześniej wyzwań biologicznych lub społecznych.

Według *Nowej powszechnej encyklopedii PWN* termin ten ma cztery znaczenia, powiązane z biologią, filozofią, psychologią oraz socjologią. W biologicznym znaczeniu *inteligencja* to zdolność do szybkiego znalezienia najtrafniejszego rozwiązania (postępowania) w nowych, nieznanych warunkach. Filozoficzny aspekt tego terminu obejmuje aktualne rozumienie poznawanej rzeczy, natomiast psychologiczny termin oznacza stopień sprawności rozwiązywania problemów, myślenia oraz innych czynności poznawczych. Od stopnia tej sprawności zależy rozumienie złożonych problemów i skuteczność poszukiwania trafnych rozwiązań oraz efektywność działania w sytuacjach nowych i trudnych. Ostatni, socjologiczny wymiar pojęcia *inteligencja*, wiąże się z warstwą ludzi wykształconych, zajmujących się zawodowo pracą umysłową, najczęściej mających wyższe wykształcenie.

Biorąc pod uwagę trzy aspekty (bez socjologicznego), całościowa koncepcja *inteligencji* „zakładała, że inteligencja jako konstrukt teoretyczny determinuje poziom i charakter uczenia się oraz rozwiązywania problemów, a zatem aktywności odtwórczej i twórczej”².

Początkowo w badaniach nad zdolnościami i uzdolnieniami, w większości konstruowanych teorii psychologicznych, uznawano nadrzędność inteligencji nad innymi procesami poznawczymi (percepcją, pamięcią, wyobraźnią, intuicją, sferą emocjonalną, motywacyjną itp.). Przyjmowano założenie, że uzdolnienia plastyczne, literackie, techniczne, muzyczne itp. są związane bardzo mocno ze sferą intelektualną. Z czasem jednak nie wszyscy uczeni zgadzali się z ową dominacją intelektu, dlatego też zrodziły się inne teorie, np. Louisa Leona Thrustone’a, Roberta J. Stenberga czy Josepha S. Renzulliego (ta ostatnia udoskonalona później przez Franza Mönksa), w których uznawano, że istnieją niezależne czynniki odpowiadające za odrębne zdolności umysłowe³.

I tak np. L.L. Thurstone uważał, że istnieje siedem pierwotnych zdolności umysłowych: 1. rozumienia, 2. używania słów, 3. posługiwania się liczbami, 4. zapamiętywania, 5. szybkości spostrzegania, 6. rozumowania przez indukcję oraz 7. posługiwania się wyobraźnią przestrzenną. Do takiej koncepcji rozumienia inteligencji odwołują się autorzy różnych testów, ćwiczeń i zagadek, które mają rozwijać nasze IQ.

Innym spojrzeniem na *inteligencję* można nazwać teorię triady R.J. Stenberga, który wyróżnił trzy jej aspekty: 1. wewnątrzpsychologiczny – odnoszący się do struktury procesów myślenia, czyli do uwagi, sprawności zapamiętywania wiedzy faktograficznej itp.; 2. doświadczeniowy, czyli określający, jak jednostka potrafi wykorzystać swoje wcześniejsze doświadczenia w nowych warunkach – przetwarzanie schematów, kreatywność, innowacyjność; 3. kontekstualny, związany z praktycznym wykorzystaniem wiedzy i zdolności w życiu codziennym i sytuacjach społecznych – zdolności społeczne, wcielanie w życie pomysłów, empatia...

Joseph Renzulli jest przedstawicielem tych psychologów, którzy uważają, że inteligencja jest nie tyle wynikiem posiadania konkretnych zdolności, umiejętności czy doświadczeń, ile efektem wzajemnych interakcji tych elementów. Opisując swój trójpięścienny model zdolności, przyjął, że na końcowy efekt składają się wzajemne relacje między zdolnościami intelektualnymi, rozumianymi jako **ogólne predyspozycje** w każdej dziedzinie lub ponadprzeciętne w jednej, a **za-**

1 łacińskie słowo *intelligentia* oznacza: zrozumienie, znajomość, biegłość, zdolność pojmowania, przenikliwość, rozum, roztropność, por. *Słownik łacińsko-polski*, pod red. M. Plezi, t. III, Warszawa 1998.

2 S. Leon. Popek, *Mechanizmy aktywności twórczej człowieka*, [w:] *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Lublin – Polonia, vol. XXIX. 3(2016), s. 10.

3 Oczywiście podany wyżej wybór psychologów, zajmujących się psychologią poznawczą, jest bardzo subiektywny i nie wyczerpuje w żadnym razie tematu.

angażowaniem w pracę (które cechuje się między innymi wytrwałością, wiarą we własne siły, świadomością osiągnięcia sukcesu) oraz **kreatywnością**, czyli oryginalnością myślenia, konstruktywną pomysłowością i umiejętnością wyjścia poza ustalone procedury i konwencje. Później do tej triady (zdolności, motywacji, kreatywności) włączono także wpływ środowiska (rodziny, grup rówieśniczych, szkoły) jako ważnego elementu wpływającego na rozwój inteligencji jednostki. W ten sposób stworzono **Wieloczynnikowy model zdolności**, w którym uznaje się, że wewnętrzne uwarunkowania człowieka wchodzą w wzajemne relacje z zewnętrznymi czynnikami, które go otaczają⁴.

Podsumowując, obecnie panuje przekonanie, że nie tylko inteligencja (w klasycznym rozumieniu) ma wpływ na rozwój potencjalnych zdolności człowieka. Badania wykazują, że środowisko oraz poziom wewnętrznej motywacji mają duże znaczenie w kształtowaniu zdolności jednostki. Przyjęcie zaś takiej, a nie innej koncepcji zdolności nie tylko pomaga zrozumieć, w jaki sposób funkcjonują osoby wybitne, ale także określa sposób ich identyfikowania. Pozwala także na ustalenie obszarów wsparcia, którymi może zająć się szkoła oraz tymi, na które nie ma bezpośredniego wpływu.

Spostrzeżenie to jest ważne w kontekście systemowego wspierania ucznia zdolnego w jego rozwoju oraz ma istotny wpływ na organizację edukacji oraz stosowaną praktykę edukacyjną.

Obecnie jednym z systemowych sposobów wsparcia ucznia zdolnego jest zastosowanie wobec niego indywidualnego programu lub toku nauki. Określa to rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w *sprawie warunków i trybu udzielania zezwoleń na indywidualny program lub tok nauki oraz organizacji indywidualnego programu lub toku nauki* (Dz.U 2017, poz. 1569). Nie wdając się w szczegóły (jest wiele publikacji na ten temat) uczeń może na każdym etapie edukacyjnym i w każdym typie szkoły realizować indywidualny program lub tok nauki zgodnie ze swoimi możliwościami. Różnica między realizacją indywidualnego programu, a indywidualnego toku jest taka, że *uczeń objęty indywidualnym tokiem nauki może realizować w ciągu jednego roku szkolnego program nauczania z zakresu dwóch lub więcej klas i może być klasyfikowany i promowany w czasie całego roku szkolnego*⁵. Niewątpliwie przyjęcie takiego rozwiązania jest zgodne z założeniami **Wieloczynnikowego modelu zdolności**, w którym środowisko, w tym wypadku organizacja systemu nauki w szkole, może sprzyjać rozwijaniu indywidualnych zdolności ucznia.

Innym „środowiskowym” wsparciem uczniów zdolnych są stypendia⁶, których celem jest promowanie talentów, wspieranie rozwoju utalentowanych osób. Programy stypendialne są bardzo różnorodne, obejmują stypendia naukowe, artystyczne, sportowe itp. i najczęściej są adresowane do uczniów, studentów lub absolwentów różnych szkół i uczelni (rzadziej do doktorantów i młodych naukowców). Większość programów stypendialnych jest tworzona przez samorządy i organizacje pozarządowe, które organizują ponad 80% różnych form pomocy stypendialnej. Otwartą sprawą pozostaje, czy te wszystkie programy stypendialne powstają na podstawie przeprowadzonej rzetelnie diagnozy potrzeb konkretnego środowiska lokalnego oraz to, w jaki sposób efekty takiej pomocy są ewaluowane⁷. Jako przykład takiego „środowiskowego” (w tym wypadku ekonomicznego) wsparcia jest funkcjonujący na Dolnym Śląsku od wielu lat program stypendialny „zDolny Śląsk”. Tylko w roku szkolnym 2020/2021 Dolnośląska Kapituła Wspierania Uzdolnień, po zapoznaniu się z raportem Zespołu Stypendialnego powołanego przez Fundację Edukacji Międzynarodowej, przyznała 58 stypendiów w ra-

4 Marcin Gierczyk, *Diagnoza i ewaluacja rozwiązań systemowych w zakresie kształcenia uczniów zdolnych na przykładzie Polski i Anglii. Studium komparatystyczne*. Rozprawa doktorska, Katowice 2016, s. 41 i n.

5 Dz.U. 2017, poz. 1569, par.2, pkt.2.

6 Istnieją strony, na których można znaleźć różne programy stypendialne, np. <https://fundusz.org/polecamy-programy-stypendialne/>, czy <https://www.mojestypendium.pl/>

7 Por. źródło: <https://www.mojestypendium.pl/wp-content/uploads/2019/02/raport-FDS-2019.pdf>

mach XX jubileuszowej edycji Konkursu Programu Stypendialnego „zDolny Śląsk”. Stypendia przyznano uczniom szkół podstawowych oraz uczniom i absolwentom szkół średnich.

O ile programy stypendialne, bez względu na ich liczbę, mogą obejmować tylko niewielką ilość uczniów zdolnych, o tyle w konkursach i olimpiadach mogą uczestniczyć niemal wszyscy uczniowie zarówno ze szkół podstawowych, jak i ponadpodstawowych różnego typu. Na szczęblu ogólnopolskim organizuje się olimpiady przedmiotowe, olimpiady interdyscyplinarne, które obejmują treści z podstaw programowych różnych przedmiotów, olimpiady z przedmiotów, które są nauczane jako przedmioty dodatkowe, olimpiady tematyczne, związane z konkretną dziedziną wiedzy. Bez względu na zakres tematyczny, które obejmują, olimpiady najczęściej składają się z trzech etapów: szkolnego, regionalnego i ogólnopolskiego. Taka etapowa organizacja powoduje, że uczestnikiem tych naukowych zmagani może być każdy, kto ma ochotę zmierzyć się ze swoją wiedzą.

Podobny schemat organizacyjny mają różnego rodzaju konkursy przeprowadzane pod patronatem regionalnych kuratorów oświaty. Na stronach internetowych niemal każdego kuratorium jest zamieszczony wykaz oraz regulaminy konkretnych, ważnych dla danego regionu, konkursów. Dolnośląski Kurator Oświaty od lat – we współpracy z Samorządem Województwa Dolnośląskiego i Dolnośląskim Ośrodkiem Doskonalenia Nauczycieli we Wrocławiu – organizuje konkursy przedmiotowe pod wspólną nazwą „zDolny Ślązak”. Te przedmiotowe konkursy realizowane są w ramach Dolnośląskiego Systemu Wspierania Uzdolnień i obejmują następujące przedmioty: język polski, matematykę, historię, biologię, geografę, chemię, fizykę, język angielski oraz język niemiecki. O randze „zDolnego Ślązaka” świadczy fakt, że jego laureaci są zwolnieni z odpowiedniej części egzaminu ósmoklasisty oraz mają zagwarantowane przyjęcie w pierwszej kolejności do publicznej szkoły ponadpodstawowej. Natomiast finaliści poszczególnych konkursów przedmiotowych otrzymują dodatkowe punkty w rekrutacji do szkół ponadpodstawowych.

Jednak te przedstawione rozwiązania systemowe, choć niewątpliwie pomocne w kształtowaniu sprzyjającego środowiska, wspierającego rozwój młodego człowieka, nie są wystarczające dla rozwoju potencjalnych zdolności uczniów. Nic nie zastąpi kontaktu z nauczycielem, dla którego *kreatywność*, czyli oryginalność myślenia, *konstruktywna pomysłowość* oraz *umiejętność wyjścia poza ustalone procedury i konwencje*, połączone z *zaangażowaniem* we własną pracę są podstawą jego działania, a *wytrwałość* oraz *wiara we własne siły* sprzyjają budowaniu świadomości prawdopodobieństwa osiągnięcia sukcesu zawodowego. O tym, że najważniejszym ogniwem w edukacji jest osobowość nauczyciela, boleśnie przekonaliśmy się w trakcie pandemii i przymusowego zdalnego nauczania.

Jeżeli nauczyciel nie przejawia powyższych cech (bądź niektórych z nich) nie jest w stanie konstruktywnie pracować z uczniem zdolnym. Żadne świadectwo ukończenia konkretnego kierunku studiów uniwersyteckich, żaden dyplom, który można uzyskać na licznych podyplomowych studiach doszkolających nie jest gwarantem sukcesów w pracy z uczniem zdolnym, jeżeli pojedynczy, nawet najbardziej kreatywny, zmotywowany i posiadający ponadprzeciętne zdolności nauczyciel nie będzie współpracował z innymi nauczycielami, którzy – tak samo jak on – potrafią w pracy z uczniem zdolnym *przełamywać schematy*, są *kreatywni* i *innowacyjni*, a przy tym są *empatyczni* i *przejawiają zdolności społeczne*. Te bardzo wysokie wymagania tworzą coś w rodzaju **Wieloczynnikowego modelu zdolności nauczycielskich**, niezbędnych – moim zdaniem – w pracy z uczniem zdolnym. Takiego ogromu wymagań nie jest w stanie spełnić samotnie żaden nauczyciel.

Ponieważ według współczesnych psychologów rozwój zdolności dzieci zależy od *wypadkowej wzajemnych relacji ze środowiskiem* oraz *poziomem motywacji wewnętrznej*, trudno oczekiwać, że bez kompleksowego i systemowego zaangażowania

zowania całej szkoły oraz podmiotów odpowiedzialnych za edukację (organów prowadzących i nadzorujących, instytucji wspomagających, takich jak poradnie psychologiczno-pedagogiczne, biblioteki, organizacje pozarządowe itp.) w tworzenie środowiska sprzyjającego rozwojowi zdolności uczniów, nastąpi jakiś szczególny rozkwit tych zdolności. Inne działania pojedynczych nauczycieli, czy nawet zespołów, takie jak wybór technik pracy, sposobów diagnozowania i ewaluacji itp. są tylko narzędziami, którymi mniej lub bardziej sprawnie można nauczyć się posługiwać. Bez większej szkody dla wspierania rozwoju, ale i bez większego pożytku.

Sposób, w jaki pojedynczy nauczyciel funkcjonuje na co dzień, decyduje o tym, czy wzmacnia zaangażowanie uczniów, czy je osłabia. Jednak „pojedynczy nauczyciel”, mogący inspirować uczniów poprzez własne działania, ma ogromny wpływ na to, co się dzieje w jego klasie, ale tylko w klasie, a nie w całej szkole. Dopiero suma „sposobów funkcjonowania” wszystkich nauczycieli i pracowników szkoły, ich codzienne zachowania, które reprezentują, rzeczywiste postawy i wartości, jakimi się kierują, to, w jaki sposób radzą sobie z trudnymi sytuacjami itp., określa atmosferę całej placówki oświatowej. Każdy jej pracownik, bez względu na to, jaką pełni funkcję, odpowiada za to, czy szkoła tworzy atmosferę motywującą uczniów, czy wręcz odwrotnie – demotywującą. I nie istnieją żadne magiczne zaklęcia, które podniosłyby uczniom poziom motywacji i zaangażowania, kreatywności, jeżeli szkoła – jako instytucja – nie wypracuje oraz konsekwentnie i solidarnie nie będzie realizować wspólnej wizji.

Zostały przeprowadzone badania⁸, których celem było prześledzenie, jakie warunki muszą być spełnione, aby można było mówić o skutecznym rozwoju zdolności uczniów. Efektem tych badań jest opis idealnych – wg Webera⁹ – typów szkół, w których uczniowie albo rozwijają swój potencjał, albo pozostają na tym samym poziomie, albo (i to jest najgorsze) ich potencjał w szkole jest marnowany.

Biorąc pod uwagę rozwój zdolności uczniów, nie ma znaczenia, jaki styl kierowania szkołą dominuje. Takie same rezultaty osiąga się zarówno w szkole, która kultywuje styl demokratyczny, jak i styl hierarchiczny, nawet styl „matkowania” uczniom przynosi konkretne rezultaty. Jedyne, które przynosi tylko negatywne skutki to tzw. leseferyzm¹⁰. Nauczyciele w szkołach rozwijających zdolności uczniów mogą być aktywnymi, młodymi pasjonatami lub kultywować tradycyjne podejście do nauczania. Charyzmatyczny dyrektor szkoły ma ogromny wpływ na treść i jakość działań, ale i dyrektor – rzemieślnik, znający dobrze swoje obowiązki, potrafi mądrze kierować szkołą, która dla uczniów staje się szansą ich rozwoju.

Jakie więc muszą zaistnieć warunki, aby można było powiedzieć, że środowisko szkolne dba o rozwój zdolności kształcącej się w niej młodzieży?

W szkolnym środowisku sprzyjającym rozwijaniu zdolności uczniów nie ma atmosfery anonimowości. Ważna jest bowiem integracja całej społeczności, w której uczniowie znają własną klasę, rocznik, a ponadto kolegów z klas wyższych lub niższych. Także nauczyciele znają się między sobą i wspólnie oraz konsekwentnie działają zarówno w obszarze „stawiania wymagań”, jak i w obszarze „wsparcia”. Solidarność w postępowaniu kadry, jej stabilność w realizowaniu jasno określonej filozofii szkoły jest gwarantem, że uczniowie takiej placówki mogą liczyć na wsparcie w rozwijaniu własnych zdolności.

8 Łucja Krzyżanowska, Magdalena Stec, *Edukacyjna Wartość Dodana w liceach ogólnokształcących – wyniki badania jakościowego* [w:] Ścieżki rozwoju edukacyjnego młodzieży – szkoły ponadgimnazjalne. Trafność wskaźników edukacyjnej wartości dodanej dla szkół maturalnych. Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk; s. 185-213.

9 Wg Maxa Webera „typ idealny” to narzędzie metodologiczne, służące do opisanie jakiegoś modelu rzeczywistości, w którym łączy w jeden, wewnętrznie wspólny obraz, rozproszone i z trudem zauważalne różne punkty widzenia. Jest to taki obraz rzeczywistości, który tworzy się, by tę rzeczywistość badać i rozumieć – por. op. cit., s. 189.

10 Pojęcie zaczerpnięte z ekonomii (fr. *laissezfaire* – zostawcie nas w spokoju, pozwólcie czynić). Poglądy leseferystów związane były z oświeceniowymi koncepcjami wolności jednostki. Obecnie popularnie leseferyzm pedagogiczny jest łączony z tzw. „beztresowym wychowaniem”.

Wymiernym efektem takiej współpracy jest spójna i celowa wizja szkoły pomagającej rozwijać potencjalne zdolności. Wizja ta jest zależna od potrzeb i możliwości uczniów, którzy przychodzą do konkretnej placówki. Młodzieży zmotywowanej do nauki, mającej dobre zaplecze intelektualne w rodzinach, nie należy „matkować”. Uczniom zdolnym, ale zagubionym edukacyjnie, mało zmotywowanym do nauki, nie będzie sprzyjała zasada: „ucz się samodzielnie albo odpadniesz”. A wypracowana przez lata spójna i jasna koncepcja, którą znają i akceptują zarówno uczniowie, jak i nauczyciele jest fundamentem, na którym szkoła może budować własny **Wieloczynnikowy model zdolności szkoły**, w której *kreatywność*, czyli oryginalność myślenia, *konstruktywna pomysłowość* oraz *umiejętność wyjścia poza ustalone procedury i konwencje* połączone z *zaangażowaniem* we własną pracę są podstawą działania całej placówki, a *wytrwałość* oraz *wiara we własne siły* sprzyjają budowaniu świadomości prawdopodobieństwa osiągnięcia sukcesu przez uczniów oraz przez podmioty edukacyjnego środowiska.

Dolnośląski Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli we Wrocławiu

Dolnośląski Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli we Wrocławiu jest jednostką organizacyjną Samorządu Województwa Dolnośląskiego, akredytowaną przez Kuratorium Oświaty we Wrocławiu. Posiada siedzibę główną we Wrocławiu oraz Filie w trzech lokalizacjach: w Jeleniej Górze, Legnicy i Wałbrzychu obejmując zasięgiem całe województwo dolnośląskie.

Zajmuje się organizacją i prowadzeniem różnorodnych form doskonalenia kadry kierowniczej szkół i placówek oświatowych oraz nauczycieli. Proponuje realizację programów wsparcia szkół w ich jakościowym rozwoju. Jest organizatorem wydarzeń edukacyjnych o charakterze lokalnym, regionalnym i międzynarodowym. W ramach statutowych zadań prowadzi działalność promocyjno-wydawniczą oraz konsultacje dla nauczycieli. Współpracuje z szeroko pojętym środowiskiem edukacyjnym - instytucjami działającymi na rzecz oświaty, wyższymi uczelniami, pracodawcami.

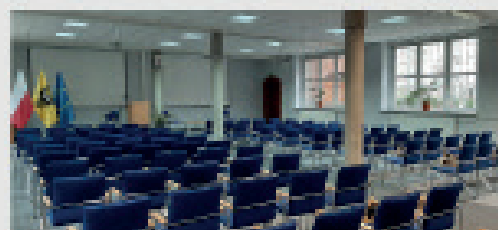
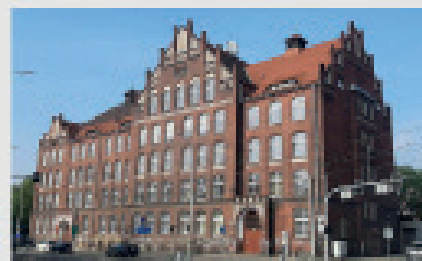
Zapraszamy dyrektorów szkół i placówek oraz nauczycieli do skorzystania z naszej oferty szkoleniowej. Proponujemy formy tradycyjne i prowadzone zdalnie. Różnorodna problematyka szkoleń zapewni Państwu podnoszenie kompetencji zawodowych w różnych obszarach, również związanych z realizacją kierunków polityki oświatowej państwa i województwa dolnośląskiego. Zapraszamy na stronę dodn.dolnoslask.pl/oferta/

Działamy skutecznie i profesjonalnie. Realizujemy różnorodne formy szkolenia: warsztaty, rady szkoleniowe, seminaria, konferencje i inne wydarzenia edukacyjne

Oferta szkoleń jest różnorodna, z uwzględnieniem zgłoszonych przez Państwa potrzeb. Realizujemy projekty edukacyjne: „Lekcja: Enter”, „Kompetencje 4.0” (polsko-czeski), „Groß und Klein gemeinsam - Duzi i Mali razem. Transgraniczna współpraca dla wspierania edukacji przedszkolnej w zakresie kultury i języka sąsiada (polsko-niemiecki)

Dedykujemy Państwu serię wydawniczą „Skrypty beltra” i „Skrypty metodyczne”

Nie pozostajemy obojętni na bieżące problemy nauczycieli - nasi konsultanci i doradcy metodyczni prowadzą konsultacje indywidualne, w tym on-line

Umożliwiamy szkołom i placówkom uzyskać
Certyfikat Szkoły Wspierającej Uzdolnienia i Certyfikat Szkoły Promującej Zdrowie.
Jesteśmy realizatorami wielu prestiżowych konkursów: zDolny Ślązak,
Konkurs Wiedzy o Rosji „Białe Noce”, „Gruzja - fascynująca podróż”.

**Zachęcamy do uczestnictwa
w naszych spotkaniach w formule:
Wtorki i Czwartki w DODN - Klub Dyskusyjny Beltra**